

مقدمه :

تبیین موضوع :

موضوع این نوشتار « بررسی حق اشتغال زنان در خارج از منزل و تزاخم آن با حق شوهر از دیدگاه فقه مذاهب اسلامی » می باشد که با ارائه مباحث تمهیدی و ضروری در این باره ، به مطالعه و تحلیل مبانی و قلمرو آن می پردازد.

یکی از مسائل مهم و مورد توجه اسلام ، حفظ و رعایت حقوق زنان و مراعات تساوی حقوق زن و مرد و عدم تبعیض بر اساس جنسیت است، در این میان مسأله اشتغال زنان در خارج از منزل مورد توجه اندیشمندان و از موضوعات مهم اجتماعی در جهان می باشد.

دیدگاه اسلام در مورد اشتغال زنان و فعالیت های اجتماعی و اقتصادی آنان تابع نگاه جامع این دین به جایگاه انسانی ، نیازها و مصلحت های فردی و اجتماعی انسان با در نظر گرفتن اهداف کلی خلقت و سازگاری این فعالیت ها با فطرت و طبیعت روحی و جسمی زنان می باشد. بر همین اساس در فرهنگ اسلامی ، یکی از مسائل اساسی در انتخاب شغل ، متناسب بودن شرایط احراز شغل با ویژگی های شاغل است و در این میان به مصلحت جامعه و خانواده توجه شده است .

در فرهنگ اسلامی خانواده نهادی مقدس و مورد نظر خداوند است . مودت و رحمت عطیه ای است که از ناحیه ی خداوند به دو رکن خانواده اعطا شده است. با توجه به اهمیت و نقش خانواده در سعادت انسان، مقرراتی برای استحکام این نهاد وضع شده و در شریعت، سرپرستی واحد برای آن منظور گردیده است (الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ...)^(۱)

بسیاری از حقوقی که در چارچوب خانواده برای یکی از طرفین قرار داده شده در حقیقت از حقوق نهاد خانواده است نه از حقوق فردی زوجین .

۱- سوره نساء ، آیه ۳۴

برای مثال سرپرستی مرد در خانواده، لزوم نفقه برای همسر و مواردی از این قبیل اهمیتی است که برای نهاد خانواده و در جهت استحکام آن می باشد. و نباید آن را دلیل بر تضعیف یکی از دو جنس در مقابل دیگری دانست.

چگونه می توان به استحکام خانواده نظر داشت اما نسبت به نیاز خانواده به سرپرستی که بر مصالح، حیثیات و تصمیمات خانوادگی افراد نظارت کند بی توجه بود؟

آیا می توان وظیفه تأمین معاش و نفقه ی خانواده را از دوش مرد برداشت و زن را برای تأمین مالی خود یا خانواده روانه ی بازارکارکرد و در عین حال برخورداری از محیطی آرام و توأم با مودت و رحمت و تربیت نسلی صالح را انتظار داشت؟

وظیفه اصلی زنان بنا بر خلقت الهی ایشان ایفای نقش مادری و تربیت فرزندان به عنوان راز تداوم حیات بشری می باشد و به گواهی تاریخ، هیچ زنی نبوده است که در کنار وظایف جانبی خود خواسته باشد از این وظیفه ی خطیر که با مقتضیات فطری او ارتباط دارد، اجتناب ورزد.

اهمیت و ضرورت تحقیق :

اشتغال زن در خارج از منزل از یک سو و نیز مسئولیت اولیه زن مسلمان در خصوص ایفای نقش و تکلیف خود در خانواده به عنوان همسر و مادر و اهتمام به رعایت حقوق شوهر و پرورش فرزندان مکتبی از سوی دیگر، بسیار دشوار و سنگین می باشد، به طوری که آنها باید با تحمل مشکلات و سر پنجه ی تدبیر و توانمندی، آن را به سر منزل مقصود برسانند و تلفیقی مناسب و سالم بین این دو مسئله ایجاد نمایند.

از طرفی نمی توان شایستگی ها و توانایی های زنان را به عنوان نیمی از نیروی فکری جامعه در پذیرش بعضی از مسئولیت ها در عرصه های فرهنگی، علمی، تربیتی و ... نادیده گرفت. در جهان امروز آن چه در توسعه و پیشرفت کشورها نقش مؤثری دارد بهره برداری اصولی از توانایی ها و استعدادهای انسانی است، که در این میان زنان می تواند نقش مؤثری را در بخش های آموزش بهداشت و درمان و... ایفا کنند. و حذف زنان از صحنه های اجتماعی در حقیقت حذف نیمی از جامعه ی انسانی است. لذا

ضروری است دولتمردان با رعایت مصالح کلی جامعه و مصالح فردی مبتنی بر استعدادهای فطری زنان و مصالح خانوادگی (حفظ کیان خانواده) زمینه مشارکت متناسب با شئون زن مسلمان را با حفظ حریم الهی عفاف و تقوی و براساس آموزه های دینی و فقه پویای اسلامی برای زنان فراهم آورد. بدین جهات نگارنده با برگزیدن موضوع مزبور بر آن است تا با مطالعه ی فقه مذاهب اسلامی و بررسی نظرات فقها و همچنین مواد حقوقی مربوطه، ابعاد این موضوع را به شکل صحیح بررسی نموده تا اذهان زنان شاغل و شوهران آنان را نسبت به موضوع مذکور روشن نماید و پیرایه های افراطی و تعصبات ناروا را از آن بزداید تا گامی در راستای خدمت به جامعه و خانواده و تلاشی در جهت کاستن مشکلات علمی مربوط به آن باشد.

طرح سؤالات و بیان فرضیات :

مهمترین پرسش های که در این تحقیق مورد توجه قرار گرفته بدین شرح است :

- ۱- انگیزه ها و پیامدهای اشتغال بانوان در خارج از منزل کدامند؟
  - ۲- تعارض شغل زنان در خارج از منزل با تکالیف آنها در خانواده چه نتایجی را در بر خواهد داشت؟
  - ۳- مشاغل لازم و ضروری برای زنان کدامند؟
  - ۴- مشروعیت اشتغال بانوان از دیدگاه قرآن و سنت چگونه است؟
  - ۵- شرایط جواز حضور زن در اجتماع چیست؟
  - ۶- براساس کدام ادله نقلی قوأمیت زن به مرد واگذار شده است؟
  - ۷- اشتغال زنان در خارج از منزل چه تأثیری بر تربیت فرزندان خواهد داشت؟
  - ۸- حقوق و تکالیف متقابل زن و شوهر از دیدگاه قوانین مدنی و شرعی کدامند؟
  - ۹- چه هنگام شوهر می تواند همسر خود را از اشتغال منع کند؟
  - ۱۰- دیدگاه فقه مذهب اسلامی نسبت به موضوع اشتغال زنان چیست؟
- پیرو پرسش های فوق، فرضیه های این تحقیق نیز به شرح زیر است:

- ۱- زنان با انگیزه های گوناگون به کار بیرون از خانه اشتغال می ورزند و این نوع اشتغال پیامدهای مثبت و منفی را در بر خواهد داشت .
- ۲- تعارض شغل زنان با تکالیف آنها در خانواده ممکن است پیامدهایی از جمله :
پریشانی شغلی ، پریشانی خانوادگی ، افسردگی ، تندخوئی ، احساس خستگی و دل مشغولی را به دنبال داشته باشد.
- ۳- مشاغلی برای زنان لازم و ضروری به نظر می رسد که با استعدادهای فطری زنان و مصالح خانوادگی آنان مغایرت نداشته باشد.
- ۴- دلیلی بر منع اشتغال بانوان در خارج از منزل در قرآن وجود ندارد و در حقیقت حکم اولیه کار زنان جواز و اباحه است.
- ۵- زنان با رعایت آداب مشارکت اجتماعی و حفظ حجاب و عفاف می توانند در اجتماع حضور یابند.
- ۶- براساس آیه ۳۴ سوره نساء (الرجال قوامون علی النساء...) قوامیت زن به شوهر واگذار شده است .
- ۷- اشتغال زنان در بیرون از منزل هر چند که در پاره ای موارد دارای اثرات مثبت می باشد ولی در مجموع تأثیر منفی بر تربیت فرزندان خواهد داشت.
- ۸- زن و شوهر دارای حقوق و تکالیف مختلفی هستند از جمله حقوق و تکالیف مشترک و فردی .
- ۹- شوهر هنگامی می تواند همسر خود را از اشتغال منع نماید که شغل وی را منافی مصالح خانوادگی یا حیثیات خود یا زن تشخیص دهد آن هم با اثبات در دادگاه زن نیز چنین حقی را خواهد داشت (با رعایت شرایط).
- ۱۰- از نظر فقهی ، اصولاً خروج زن از خانه به هر منظوری که باشد بایستی با موافقت شوهر انجام پذیرد بنابراین چنانچه زن در هنگام ازدواج شاغل نبوده و با شرط اشتغال ازدواج صورت نگرفته باشد ، شوهر می تواند مطلقاً زن را از اشتغال به هر گونه حرفه ای در بیرون از خانه منع کند.

پیشینه تاریخی و علمی تحقیق :

قوانین اسلام به اعتباری دو گونه اند ، بخشی از آن تأسیسی است یعنی احکامی که سابقه نداشته و اسلام آنها را بنا نموده است و بخش دیگر آن امضائی است به این معنی که کارهای را که مردم قبل از ظهور اسلام انجام می دادند تأیید و امضاء نموده است از جمله این احکام امضائی می توان به کار زنان اشاره کرد زیرا زنان قبل از اسلام هم کار می کردند و هیچ دلیل و آیه ای بر منع زنان از کار و اشتغال وجود ندارد ، بنابراین می توان گفت اسلام کار کردن زنان را تأیید و امضاء نموده است و در آیه ۳۲ سوره نساء فرموده : هر کس چه مرد و چه زن از حاصل دسترنج خود بهره مند می شوند.

از طرفی اندیشمندان و حقوقدانان اسلامی کتابها و مقالات متعددی در خصوص حقوق زن در اسلام ، حقوق متقابل اعضاء خانواده ، خانواده و کار ، زنان در بازار کار ، بررسی ابعاد فقهی و حقوقی اشتغال بانوان ، تأثیر اشتغال زنان بر روابط خانوادگی و ... نگاشته اند ولی هنوز پژوهش جامع و کاملی پیرامون حق اشتغال زنان و تزامم آن با حق شوهر از دیدگاه فقه مذاهب اسلامی صورت نگرفته است.

اهداف تحقیق :

با توجه به آنچه گفته شد ، تحقیق حاضر در جهت تبیین موضوع ، اهداف زیر را مدنظر دارد .

۱- بررسی انگیزه ها و پیامدهای اشتغال زنان و تأثیر آن بر روابط خانوادگی و تربیت فرزندان

۲- بررسی حقوق و تکالیف زن و شوهر در خانواده.

۳- تبیین مبانی حق قوامیت مرد بر خانواده و دامنه و قلمرو این حق .

۴- ارائه تصویر روشن از اشتغال زنان در خارج از منزل از دیدگاه فقه مذاهب اسلامی .

افزون بر این ها ، این نوشتار برخی اهداف کاربردی را نیز به دنبال دارد از جمله :

استفاده دانشجویان و دانش پژوهان رشته های فقه و حقوق و محققان علوم اسلامی و بهره گیری قضات و وکلای دادگستری و واحدهای حقوقی ادارات از جمله آموزش و

پرورش به دلیل وجود درصد بالایی کارمند زن در این نهاد و نیز بهره‌وری خانواده‌های محترم در جهت ارتقای آگاهی و کاهش زمینه‌های اختلاف و نابسامانی در خانواده.

سازماندهی و ترتیب بحث :

این پژوهش در پنج فصل، مشتمل بر چندین بخش و زیربخش تدوین گردیده، علاوه بر مباحث کلیات، پیرامون مواردی از قبیل: انگیزه‌ها و پیامدهای اشتغال زنان، مشروعیت اشتغال زنان از دیدگاه قرآن و روایات، ضوابط شرعی اشتغال زنان، جواز حضور زن در اجتماع، ریاست و قوامیت شوهر بر زن، مشاغل لازم و ضروری برای زنان، حقوق و تکالیف مشترک زوجین از دیدگاه قوانین مدنی و شرعی و... تحقیق و بررسی به عمل آمده است. برخی موضوعات با شرح و تفصیل بیشتر و بعضی به اختصار بررسی شده است.

در ادامه، موضوع از دیدگاه فقه مذاهب اسلامی مورد بررسی قرار گرفته و در پایان نتیجه‌گیری و پیشنهادات ارائه شده است.

شیوه‌ی نگارش آن به روش فیش برداری و تحقیقات کتابخانه‌ای انجام شده و در تدوین آن از کتابهای مختلف فقهی و حقوقی و از منابع اصلی و اولیه فقه امامیه و اهل سنت استفاده شده است.

در بسیاری موارد به آیات قرآن کریم و احادیث معصومین (علیهم السلام) و نظر فقهای مذاهب اسلامی استناد شده و برای حصول اطمینان سند و منبع در پاورقی ذکر شده است.

« من الله التوفیق »

فصل (۱)

کلیات

۱-۱- بخش اول : کار و اشتغال

۱-۲- بخش دوم : جایگاه زن در اصل آفرینش

۱-۳- بخش سوم : اشتغال زنان (انگیزه ها ، پیامدها)

۱-۴- بخش چهارم : دیدگاه های تعارض شغلی - خانوادگی

۱-۵- بخش پنجم : مشاغل لازم و ضروری برای زنان

۱-۱- بخش اول : کار و اشتغال

۱-۱-۱- کار و اشتغال از دیدگاه فقه اسلامی :

کار از دیدگاه اسلام شامل همه فعالیت ها و کارهای مفیدی است که موجب ارتقاء روحی، معنوی، اخلاقی و اقتصادی انسان می شود. بدین ترتیب اسلام دیدی همه جانبه نسبت به کار دارد به گونه ای که هم زمان به جنبه های مادی و معنوی کار عنایت دارد. از طرفی ارزش مادی کار را تا آنجا بالا برده که کار مجاز را تنها وسیله مالکیت مشروع دانسته و آیه کریمه (لیسَ لِلانسانِ الا ما سَعى)^(۱) برای آدمی جز آنچه انجام داده نخواهد بود. بسیاری از آیات دیگر مؤید این مطلب است. در اسلام همه ی قراردادهای مالی و سودها و انتفاع حاصله، بر اصل کار پایه گذاری شده و هر کس محصول کار خود را می برد، البته اگر کسی به دلیل بیماری و پیری و نظایر آن قادر به انجام کار نباشد خداوند حق او را در کار دیگران مقرر داشته است.^(۲) (و فی اموالهم حقّ للسانل والمحرورم)^(۳)

اسلام ارزش معنوی کار را تا حد جهاد فی سبیل اله ارتقاء بخشیده است، هم چنان که در بعضی روایات کار کردن برای تأمین معاش خود و افراد تحت تکفل را در حد جهاد فی سبیل اله به شمار آورده است. بنابراین کاری که جنبه تولیدی داشته باشد و واقعاً کار باشد و یک گوشه از احتیاجات فرد و جامعه را تأمین کند بسیار ارزشمند است، این ارزش به حدی بالاست که پیامبر عزیز اسلام بر دست پینه بسته کارگر بوسه زدند و فرمودند: این دستی است که در آتش نخواهد سوخت و خداوند این دست ها را دوست دارد.^(۴)

در فقه اسلامی هر کاری با توجه به مصالح و مفاسدی که بر آن مترتب است سنجیده می شود و تابع حکم خاصی از احکام خمس است.^(۵) زمانی فایده کاری به اندازه ای

۱- سوره نجم، آیه ۳۹

۲- جعفر نیاکی، حقوق کار ایران، ج ۱، صص ۱۰۷ و ۱۰۶

۳- سوره ذاریات، آیه ۱۹

۴- جعفر نیاکی، همان، صص ۸۰۶

۵- واجب حرام - مستحب - مباح - مکروه

برای فرد یا جامعه زیاد است که انجام آن به تعبیر فقهی واجب است و زمانی عملی برای فرد یا جامعه یا هر دو مضر است در این صورت آن عمل ممنوع و به اصطلاح فقهی حرام می باشد. و یا کاری ممکن است تابع یکی از سه حکم دیگر فقهی، مباح، مکروه و مستحب باشد. یکی دیگر از مصادیق مهم کار در تعالیم فقه اسلامی، کار به منظور کسب معاش فردی که خود یک واجب عینی است و یا اعمال مورد نیاز جامعه که خود یک واجب کفایی است، می باشد. به بیان دیگر، فقه، کار و فعالیت افراد را صرفاً از دید اقتصادی و بازدهی مادی نمی نگرد و با توجه به آثار هر کاری، حکم آن را تعیین می کند. به همین ترتیب فقه اسلام با واجب شمردن فعالیت هایی که برای فرد و جامعه مفید است، افراد را به اشتغال به آنها تشویق می کند. در جوامع، امروزه در کشورهای که اقتصاد ارشادی یا برنامه ای حکم فرماست با امتیازات مادی افراد را به سوی مشاغل و فعالیت های مورد نیاز جامعه سوق می دهد، اما حقوق اسلامی علاوه بر تأمین نیازهای مادی افراد، که جامعه هم وظیفه دار آن است به اتکاء ایمان و اعتقاد مسلمانان و به انگیزه ی معنوی خدمت به اجتماع، افراد مسلمان را متوجه فعالیت های مفید و عام المنفعه می کند.^(۱)

۱-۱-۲- کار و اشتغال از دیدگاه قرآن :

در بسیاری از آیات قرآن کریم کلمه ی « عمل » و مشتقات آن به چشم می خورد (حدود ۱۲۵ بار) که در بسیاری از آن ها کار به عنوان جوهر وجودی انسان و وسیله ی تکامل او و نیز عامل صیقل روح است و از این راه انسان به روزی مقرر دست پیدا خواهد کرد و معیشت خود و عائله اش را سامان خواهد بخشید. کار رکن اساسی زندگی به شمار رفته تا آنجا که کار کردن به منظور اداره زندگی « واجب عینی » می باشد و بر هر شخص مکلفی واجب است به خاطر اداره زندگی خود و عائله اش کار کند تا از مواهب الهی بهره مند گردد.

۱- عزت اله عراقی، دوره ی حقوق کار، ج ۱، صص ۱۳ و ۱۲

در اینجا به چند نمونه از آیات قرآن کریم در این خصوص اشاره می کنیم :

۱- وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ^(۱)

و از رحمت اوست که برای شما شب و روز را قرار داد تا در آن آرامش بیابید و از فضل او (روزی خود را) بجوید، و شاید که سپاس گزار باشید.

۲- ... وَ تَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَآخِرَ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ^(۲)

... کشتی ها را در آن [دریا] می بینی که امواج را می شکافند تا از فضل او (روزی) طلبید و شاید که سپاس گزار باشید .

- (نکته) بهره گیری از ماهی و استخراج مواد زینتی و کشتیرانی، برکاتی است که با تلاش انسان همراه است و گرنه برکات دریا بسیار است .

۳- فَأَإِذَا فُضِّيتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ^(۳)

و چون نماز گزارده شد، در [روی] زمین پراکنده گردید و فضل خدا را جویا شوید و خدا را بسیار یاد کنید، باشد که شما رستگار گردید.

مراد از انتشار در ارض ، متفرق شدن مردم از مسجد به بیرون و مشغول شدن در کارهای روزانه برای به دست آوردن فضل خدا ، یعنی رزق و روزی است. و اگر در میان همه ی کارهای روزانه خصوص طلب رزق را نام برده برای این بوده است که در مقابل ترک بیع در آیه ی قبلی واقع شود، لکن از آن جایی که در آیه قبلی گفته شده منظور از ترک بیع همه ی کارهایی است که آدمی را از نماز باز می دارد، لاجرم باید بگوییم منظور از طلب رزق هم، همه ی کارهایی است که عطیه ی خدای تعالی را در بردارد.^(۴)

خداوند در این آیات و آیات مشابه انسان را امر به فعالیت و کسب و کار نموده تا از این طریق به فضل و روزی دست یابد و امرار معاش نماید .

۱- سوره قصص ، آیه ۷۳

۲- سوره فاطر ، آیه ۱۲

۳- سوره جمعه ، آیه ۱۰

۴- سید محمد حسین طباطبائی، تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۵۵۳

۱-۱-۳- کار و اشتغال از دیدگاه روایات :

در بررسی روایات ، به دسته ای از روایات بر می خوریم که دلالت می کنند بر ترغیب و تشویق و کسب روزی حلال و معیشت خانواده و تلاش در این گونه موارد مورد ستایش و در خور اجر و پاداش محسوب شده است . در اینجا به ذکر چند نمونه از این روایات می پردازیم :

۱- احمد بن محمد، عن ابن فضال ، عن داود بن سرحان قال:

« رأيتُ ابا عبد الله (ع) يكيل تمرًا بیده، فقلت: جلعت فداك لو امرت بعض ولدك او بعض مواليك فكيفك، فقال: يا داود انه لا يصلح المرء الا بثلاثه: التفقه في الدين، الصبر علي النائبه و حسن التقدير في المعيشه»^(۱) (احمد بن محمد از ابن فضال از داود بن سرحان روایت می کند: امام صادق (ع) را دیدم که با دست مبارک خود خرما وزن می کرد، پس به ایشان گفتم: فدایت شوم اگر از فرزندان یا غلامان این کار را می خواستید ، کفایت می کرد. حضرت فرمود: ای داود بدان که انسان صالح نشود مگر به سه چیز: دانایی در احکام و دستورات دین ، پایداری در مصیبت و حد نگهداری در امر معیشت.)

۲- روی عن الفضل بن ابي فرّة قال: و دَخَلْنَا عَلِي ابي عبد الله (عليه السلام) و هو يعمل في حائطٍ لَهُ، فقلنا الله فداك دَعْنَا نَعْمَلْ لَكَ او يَعْمَلُهُ الْعَامِلَانِ، قال: دعوني فاني اَشْتَهِي أَنْ يُرَانِي اللهُ عَزَّوَجَلَّ أَعْمَلُ بِيَدِي و أَطْلُبُ الْحَلَالَ فِي أَدِي نَفْسِي^(۲)

از فضل بن ابی قره روایت شده است که : بر امام صادق (ع) وارد شدیم در حالی که در باغچه ی خود مشغول فعالیت بود عرض کردیم فدایت شویم بگذارید ما برای شما انجام دهیم و یا غلامان انجام دهند، فرمود: نه مرا به حال خود بگذارید چون دوست دارم خداوند مرا چنین ببیند که با دست خویش کارکنم و روزی حلال را با زحمت به دست آورم .

۳- رسول خدا(ص) می فرماید: کسی که روزی خود را با کار و تلاش تهیه کند، در قیامت در شمار انبیاء قرار می گیرد و ثواب آنان را دریافت می کند.^(۳)

۱- محمد بن يعقوب الكيني ، الفروع من الكافي ، ۱۴۰۱ق ، ج ۵ ، ص ۸۷
۲- محمد بن علي القمي ، من لا يحضر الفقيه ، ۱۳۶۸ ، جزء ۴ ، ص ۲۱۵
۳- حسين نوري الطبرسي ، مستدرک الوسائل ، ۱۴۰۹ق ، ج ۲ ، حدیث ۸

۴- این رباعی زیبا از امام علی (ع) ارزش کار و استفاده از دسترنج خود و ننگ و ذلت درخواست از دیگران را می‌رساند

يَقُولُ النَّاسُ لِي فِي الْكَسْبِ عَارٌ
فَإِنَّ الْعَارَ فِي ذُلِّ السُّؤَالِ^(۱)

برخی به من می‌گویند: کسب و کار برای تو ننگ است

اما ننگ و عار در ذلت و خواری درخواست از دیگران است .

کسب روزی حلال و تلاش در امر معیشت آن قدر با ارزش بوده و هست که پیشوایان دینی ما خودشان شخصاً به این امر مهم می‌پرداختند و با اینکه می‌توانستند از دیگران بخواهند تا این کارها را برایشان انجام دهند، ولی هرگز چنین نمی‌کردند.

آنچه مسلم است، این است که ، در شریعت مقدس ما نفقه خانواده بر عهده مرد و وظایف اوست، لذا زن در این رابطه مسئولیتی ندارد ولی اگر تحت شرایطی خاص مرد نتواند از عهده ی مسئولیت برآید، آن وقت زن باید به او کمک و یاری رساند و با تشریک مساعی یکدیگر خانواده را اداره نمایند .

مثلاً اگر در اثر اتفاقی مرد دچار نقص عضو و معلولیت گردد، به نحوی که دیگر از کار کردن عاجز باشد و یا اینکه خانواده در اثر حادثه ای نان آور خود را از دست بدهد، دیگر وظیفه تأمین روزی خانواده و کسب معاش آنان بر عهده ی زن قرار می‌گیرد (نیاز زن به کار) در مواردی هم ممکن است که خانواده نیازی به نفقه زن نداشته باشد، اما زن دارای تخصص و یا مهارتی باشد که جامعه به او نیاز دارد و او فقط با کارکردن می‌تواند این مهارت خویش را به منصفه ظهور برساند در این گونه موارد با وجود شرایط لازم و سازگار بودن کار با مصالح خانوادگی زن می‌تواند کار کند و بر او لازم است که به رفع نیاز جامعه خود همت گمارد . (نیاز جامعه به کار زن)

بنابراین روایات بسیاری داریم که اشاره به اجر و ثواب تکسب حلال دارند امام محمد باقر(ع) از جدش رسول خدا(ص) روایت می‌کند که پیامبر (ص) فرمودند:
« الْعِبَادَةُ سَبْعُونَ جِزَاءً أَفْضَلُهَا طَلَبُ الْحَلَالِ »^(۲)

^۱ - مرتضی مطهری ، تعلیم و تربیت در اسلام ، ص ۴۴

^۲ - محمد بن یعقوب الکنینی ، الفروع من الکافی ، جزء ۵ ، ص ۷۸

(عبادت هفتاد جزء دارد که افضل آن ها کسب روزی حلال است .)
می بینیم که در شریعت ما آنقدر به این امر مهم توجه شده است که تلاشگران در این مسیر در حکم عبادت کنندگان محسوب شده اند و یا اینکه در روز قیامت در زمره انبیاء محسوب می شوند و ثواب آنان را دریافت می کنند از مجموع روایات ذکر شده نهایت توجه و اهمیّت این مسئله در شرع مقدس اسلام استنباط می شود به گونه ای که جای هیچ گونه شک و تردیدی باقی نمی ماند.

۱-۱-۴- نقش کار و اشتغال در اقتصاد جامعه :

اسلام برای کار و تلاش اهمیت بسیار قائل است و مسلمان با اینکه می داند خدای متعال بر همه انسان ها اتمام حجت کرده است که « إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ »^(۱) همانا خداوند تنها کسی است که روزی دهنده صاحب نیروی محکم است. اما هرگز از تلاش و معاش دست بر نمی دارد و کار، بزرگترین سرمایه دانسته شده است.

پیامبر اسلام (ص) در ۱۴۳۰ سال قبل فرموده است: « لا معاش له لا معادله » یعنی کسی که معاش ندارد، معاد ندارد . وی هم چنین می فرماید: « ان الله يحب المؤمن المحترف »^(۲) خداوند مؤمنی را که به حرفه ای مشغول است دوست دارد . در حدیث دیگری از پیامبر (ص) نقل شده است : « ملعون من القى كلة علي الناس »^(۳) هر کس [بیکار بگردد] و سنگینی « اقتصادی » خود را بر دوش مردم بیندازد، ملعون است و لعنت خدا شامل اوست . پیامبر اسلام است که دستان تاول زده کارگر را می بوسد و افتخار می کند که پیروش برای برآوردن مایحتاج خانواده خود تلاش می کند و محتاج کسی نمی شود. ایشان حتی می فرمایند : « الكاد علي عياله كالمجاهد في سبيل الله »^(۴) کسی که خود را برای اداره زندگی اش به مشقت می اندازد ، مانند کسی است که در راه خدا جهاد می کند.
بدین ترتیب ، مکتب اسلام هرگز انسان تن پرور و تنبل را مورد عنایت قرار نمی دهد و بر کار و تلاش و دست یابی به علوم و فنون توصیه اکید کرده است .

^۱ - سوره ذاریات ، آیه ۵۸

^۲ - محمد بن حسن الحر العاملي ، وسائل الشيعه ، ۱۴۰۸ ق

^۳ - محمد بن يعقوب الكيني ، اصول كافي ، ۱۳۸۸ ق ، ج ۵ ، ص ۷۲

^۴ - همان ، ص ۸۸

پیامبر (ص) همچنین می فرماید: « ان الله تعالی يحب العبد التقي الغني الحفي »^(۱) خداوند بنده پرهیزگار، ثروتمند و مهربان را دوست دارد. بنابراین نگرش اسلام به امر اقتصاد مثبت و سازنده است و هرگز با بیکاری و زهد و ریاضتی که باعث تحمیل مایحتاج فرد به دیگران شود موافق نیست.

از سوی دیگر اسلام بی برنامه‌گی در اقتصاد را که منجر به احتیاج می گردد، منع کرده است. امام علی (ع) می فرماید « احتج الي من شئت تكن اسيره » محتاج هر که شوی اسیرش خواهی شد. مقصود این است که احتیاج، انسان را تا حد اسارت و بندگی تنزل می دهد. پس نبایست چنان عمل کرد که انسان مسلمان (خلیفه خدا در زمین) به علت مایحتاج زندگی به اسارت و بندگی دیگری در آید. به طور کلی دین اسلام اقتصاد سالم را از شرایط جامعه سالم دانسته و احتیاج را مردود شمرده است. دین اسلام برای دست یابی به اقتصاد سالم، بر کار و تلاش و نیز مدیریت و برنامه ریزی تأکید می ورزد.^(۲)

۱-۱-۵- آثار تربیتی کار و اشتغال :

کار، سازنده انسان و بیکاری و تنبلی فاسد کننده اوست، لذا ارزش کار صرفاً نه از جهت کسب درآمد یا شکوفایی اقتصادی است، بلکه در تأثیری است که بر انسان می گذارد و شخصیت او را پرورش می دهد.

برخی از آثار کار در انسان عبارتند از :^(۳)

۱- شکوفایی استعدادها : وجود آدمی سرشار از استعدادهای گوناگون است که باید آن ها را شکوفا کند. این استعدادها وقتی ظهور می کند که آدمی از جای خود برخیزد، حرکت کند، با سختی ها درگیر شود و در دل حوادث قرار گیرد. انسان در کار، خود را می آزمايد، کشف می کند و به توانایی های وجودی خود پی می برد .

^۱ - نهج الفصاحه ، ص ۱۵۲

^۲ - راشد جعفر پور کلویری ، خانواده ، بهره وری ، صرفه جویی ، نشریه پیوند ، ۱۳۸۴ ، صص ۳۸ و ۳۹ ، با تصرف و تلخیص

^۳ - مرتضی مطهری ، تعلیم و تربیت در اسلام ، ص ۴۱۵

۲- لطافت احساس: بیکاری، تنبلی و سستی، قساوت می آورد اما کار کیماست و مس وجود انسان را زر می کند. کسی که اهل کار است، قدر زحمت و کار را می داند، از رنج مردم به رنج می افتد، شادمانی مردم او را شاد می کند. کار، کارخانه ی سازندگی و تربیت و تعالی احساسات انسانی است.

۳- تمرکز قوه خیال: در هنگام بیکاری، پرنده خیال به هر سو پرواز می کند و انسان را به دنبال خود می کشاند و چه بسا او را به سمت افکار و اوهام فاسد و شیطانی رهنمون شود. امیر مؤمنان (ع) می فرماید: اگر نفس خود را به کاری مشغول نکنی، او تورا مشغول می کند اما آن کس که به کاری مشغول است، فکر و خیالش متوجه آن کار است و به امور بیهوده نمی اندیشد.

۴- احساس عزت نفس: کسی که کار می کند و دستش را پیش دیگران دراز نمی کند احساس عزت و کرامت می کند، هرچند درآمد او اندک باشد و یک زندگی معمولی را بگذراند. امام علی (ع) به کارهای سخت تن می داد، چاه و قنات حفر می کرد، باغبانی می کرد، حتی به ازای دریافت مزد و اجرت برای دیگران کار می کرد. این همه را انجام می داد تا عزت نفس خود را حفظ کند و دست نیاز به سوی دیگران دراز نکند و به مردم نیز درس عزت و کرامت بیاموزد.

۱-۲- بخش دوم : جایگاه زن در اصل آفرینش :

۱-۲-۱- مقام انسانی زن از دیدگاه اسلام :

دین مقدس اسلام با ظهور خود و افکار عالیه اجتماعی اش نه تنها زن را از ذلت به اوج عزت و سربلندی ارتقاء بخشید، بلکه اهل بصیرت و تفکر را با قوانین ارزشمند خویش منقلب ساخت.

اسلام برای اصلاح اوضاع اجتماعی و بهبود شئون حیات مردم، در درجه اول اصلاح زن را در ابعاد مختلف مورد همت خود قرار داد. زمانی که عرب جاهلی برای زن حقوق انسانی قائل نبود و دختران خود را زنده به گور می کرد و مورد خطاب قرآنی « بَایَّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ »،^(۱) (به کدامین گناه کشته شد) و یا با تولد فرزند دختر اندوهگین می شدند. همانگونه که قرآن در این باره فرموده: « وَ اِذَا بُسِّرَ اَحَدُهُمْ بِالْاُنْثٰی ظَلَّ وَ جَهَّهٗ مَسُوْدًا وَ هُوَ كَظَیْمٍ »^(۲) (و هرگاه یکی از آنان را به دختر مژده آورند، چهره اش سیاه می گردد در حالیکه خشم خود را فرو می خورد)، در چنین فضایی برای حفظ شرافت و شئون مادری و ایفای رسالت همسری و توجه به تعلیم و تربیت کودک و حضانت او، مرد را موظف می دارد که برای انفاق زوجه و اقارب کمر همت ببندد، در این فرهنگ دیگر زن نه ابزار تملک است و نه آلت لذت صرف، در این قانون او آنقدر احترام دارد که در بسیاری از امور تقدم در رتبت دارد، اسلام نسبت به زن دیدی احترام آمیز و توأم با شخصیت دارد و همه ی تعالیم و دستورات اسلام از همین مطالب حکایت می کنند. زن در بینش اسلام نیمی از پیکر جامعه است، او را می توان معلم جامعه ی بشری نامید تا حدی که همه رسدها و پیشرفتهای او نشأت می گیرد. قرآن کریم در آیات ۱۱ و ۱۲ سوره تحریم به دو نمونه از زنان با ایمان و به کمال رسیده (همسر فرعون و مریم دختر

^۱- زهرا گواهی، سیمای زن در آینه فقه شیعه، چاپ سوم، نشر سازمان تبلیغات اسلامی، سال ۷۲، ص ۲۸

^۲- سوره نحل، آیه ۵۸

عمران) اشاره می کند و آنان را به عنوان اسوه و الگو برای زنان و مردان معرفی می نماید.

دین اسلام و کتاب مقدس قرآن در خصوص زن، بر خلاف تبلیغات سوء دشمنان که به بهانه طرفداری از حقوق زن در برابر قوانین الهی قد علم نموده اند، نظریه ی درخشان و رأی قابل ملاحظه و متعادلی در این مورد دارد و همه نظریات افراطی و تفریطی قبل را مورد نقد قرار می دهد، در سوره بقره آیه ۱۸۷ خداوند مردان و زنان را با بهترین تشبیه و تعبیر نسبت به هم معرفی کرده و می فرماید: « هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ و انتم لِبَاسٌ لِهِنَّ » (زنان برای شما مردان لباس هستند و شما نیز برای آنان لباس هستید). آیه اشاره به این مطلب دارد که همانطور که لباس پوششی است برای محافظت بدن از سرما و گرما و پوشاندن عیوب، باید هریک از زن و مرد وسیله ای باشند تا دیگری را هنگام سختی و گرفتاری از اندوه و غم حفظ کرده و نیز عیوب و اسرار همسران خود را محافظت نماید. و یا در سوره نساء آیه ۱۹ می فرماید: « ... و عاشروهن بالمعروف ... » (و با آنان به شایستگی رفتار کنید). اسلام زن را به ریحانه (گل خوشبو) تعبیر کرده که با او نباید خشن و بد رفتار بود بلکه با لطافت و محبت باید با او برخورد شود.

پیامبر(ص) فرموده: « ساووا بین اولادکم فی العطیة فلوکنت مفضلاً لفضلت النساء »^(۱) (در میان فرزندان خود مساوات را در بخش و عطایا رعایت کنید، اگر من بنای تفضیل و رجحان داشتم و اینکار با من بود دختران و زنان را مقدم می داشتم). و نیز آن حضرت فرمود: هرکس دختری داشته باشد و نسبت به او اهانت روان دارد و فرزند پسر را بر او مقدم نکند خداوند او را وارد بهشت می کند.^(۲)

مصلحت خداوند متعال بر آن واقع شد که با اهدای دختری پاکدامن و عفیف چون فاطمه (س) به پیامبر گرامیش، اعتقاد خرافی و جاهلانه ننگ از داشتن فرزند دختر را در هم کوبد و با ارائه ی الگوی حقیقی و ارزشمندی چون حضرت فاطمه (س) فضیلت و ارزش زن را به جهانیان آشکار سازد. دشمنان دین خدا بعد از وفات فرزندان ذکور

^۱- زهرا گواهی، همان، ص ۹۸

^۲- همان، ص ۹۸

پیامبر (ص) او را ملامت کرده و می گفتند مقطوع النسل است، چرا که آنان انتقال نسل و نسب را تنها از طریق فرزند پسر می دانستند. اما خداوند حکیم، کوثر (خیر فراوان) را به رسولش بخشید تا از بطن مطهر وی یازده اختر تابناک و فروزان تولد یافته و پرچم هدایت و ولایت جهان بشریت را برافراشته سازند.^(۱)

پیامبر اعظم (ص) اهانت کنندگان به مقام زن را مورد سرزنش قرار دادند و فرمودند: « ما اكرم النساء الا کریم و ما اهانهن الا لئیم »^(۲)

(جز برخورداران از کرامت و شرافت انسانی زنان را گرامی نمی دارند و جز فرومایگان و لثیمان زنان را مورد اهانت قرار نمی دهند).

اسلام در سیر من الخلق الی الحق یعنی در حرکت و مسافرت به سوی خدا هیچ تفاوتی میان زن و مرد قائل نیست. تفاوتی که اسلام قائل است در سیر من الخلق الی الخلق است، در بازگشت از حق به سوی مردم و تحمل مسئولیت پیغامبری است که مرد را برای اینکار مناسب تر دانسته است.^(۳)

اسلام دوست داشتن زن را جزء اخلاق انبیاء معرفی کرد و گفت « من اخلاق الانبیاء حُبُّ النساء » پیغمبر اکرم می فرمود: من به سه چیز علاقه دارم: بوی خوش، زن، نماز. دیگر از نظریات تحقیر آمیزی که درباره ی زن وجود داشته این است که می گفته اند زن مقدمه ی وجود مرد است و برای مرد آفریده شده است. اسلام هرگز چنین سخنی ندارد. اسلام اصل علت غایی را در کمال صراحت بیان می کند، اسلام با صراحت کامل می گوید زمین و آسمان، ابر و باد، گیاه و حیوان همه برای انسان آفریده شده اند اما هرگز نمی گوید زن برای مرد آفریده شده است. اسلام می گوید هر یک از زن و مرد برای یکدیگر آفریده شده اند « هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ و انتم لباسٌ لهنَّ »^(۴) زنان زینت و پوشش شما هستند و شما زینت و پوشش آنها.^(۵)

۱- علی قائمی، حیات زن در اندیشه اسلامی، سال ۱۳۷۳، ص ۱۲

۲- همان، ص ۱۲

۳- مرتضی مطهری، نظام حقوق زن در اسلام، ۱۳۸۷، ص ۱۱۹

۴- سوره بقره، آیه ۱۸۷

۵- مرتضی مطهری، همان، ص ۱۲۰

۱-۲-۲- زن و جایگاه مادری او در آفرینش انسان :

از جمله نقش هایی که خداوند در آیات قرآن برای زن بیان فرموده، نقش و جایگاه ویژه او به عنوان مادر، در مراحل مختلف آفرینش و تکوین انسان است، نقش مادری از جمله نقش هایی است که بنا به مقتضای غریزه و فطرت به عهده زنان بوده و ابزار لازم جهت این مهم در نهاد وی به ودیعه گذاشته شده است .

قرآن با اشاره به نقش مادر در آفرینش انسان و شکرگزاری این نقش می فرماید :
« وَ وَصِيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدِيْهِ حَمْلَتِهٖ اُمَّهٗ وَ هُنَا عَلِيٌّ وَ هُنَّ وَ فِصَالِهٖ فِيْ عَامِيْنَ اِنْ اَشْكُرْ لِيْ وَ لُوَالِدِيْكَ الْاِي الْمَصِيْرُ »^(۱)

(و انسان را درباره ی پدر و مادرش سفارش کردیم، مادرش به او باردار شد، سستی بر روی سستی، و از شیر بازگرفتنش دو سال است . این که مرا و والدینت را شکرگزار باشی که بازگشت همه به سوی من است). در این آیه نیکی و مراعات والدین را به انسان سفارش کرده و بلافاصله نقش مادر را به طور خاص بیان فرموده و زحمات و مشقات او را در دوران بارداری و شیر دهی گوشزد می کند . در ادامه، شکر و سپاس الهی و شکر والدین را هم ردیف هم ذکر می کند. پروردگار عالم که رفیع الدرجات است و هر نعمتی از اوست و شکر نعمتهایش واجب است، در این آیه شریفه ، با هم ردیف قرار دادن شکر خویش و شکر والدین و ذکر خاص نام مادر، والدین و بویژه مادر رانیز ولی نعمت انسان شمرده و بنا به یک نسبت طولی آنان را به عنوان واسطه و مجرای فیض و نعمت و لطف خویش معرفی کرده است.^(۲)

۱-۲-۳- آفرینش ازواج و دست یابی به سکینه و مودت :

قرآن به صراحت و در آیات متعدد پس از آفرینش زوج انسان و طرح مسئله ارتباط زوجین ، از ایجاد سکینه، آرامش، قرار، مودت و محبت یاد می کند . گویا اگر زوج

۱- سوره لقمان ، آیه ۱۴

۲- علی رضا موسوی مدنی ، همان ، صص ۶۸ تا ۷۰

انسان آفریده نمی شد آدمی مفهوم سکینه، آرامش و قرار را درک نمی کرد و شأن و مقام محبت تحقق پیدا نکرده و مجسم و متصور نمی شد « و من آیاته ان خلق لکم من انفسکم ازواجاً لتسکنوا الیها و جعل بینکم مودة و رحمة »^(۱) (و از نشانه های پروردگار آن است که برای شما از جنس خودتان جفتی قرار داد تا در کنار او آرامش و سکینه پیدا کنید و بین شما مودت و رحمت به وجود آورد). در حقیقت « لتسکنوا الیها » پنجره ای به سوی این عوالم و سایه و نشانه ای از این مقام و جایگاه است. به همراه مفهوم سکینه و آرامش ، از محبت و مودت به عنوان حاصل این پیوند یاد شده است . عشق و محبت خالصانه ای که بین زن و مرد به وجود می آید، ارتباط ارزشمند و والایی است که به واسطه آن انسان مقام والای « حب » را درک کرده و به دست می آورد . تحول در ارتباط بین زن و مرد و هدف غایی ازدواج، یعنی رسیدن به آرامش واقعی و شکل گیری محبت و مودت، متضمن همه فواید جنبی و فرعی دیگر نیز هست. این سفره، بساط محبت و معرفتی است که فرزندان نیز از آن بهره مند و سیراب خواهند شد.^(۲)

اگر زن و مرد در کنار هم احساس آرامش درونی کنند، به تدریج به رابطه ای مودت آمیز که سرشار از مهربانی است، می رسند. خیر و برکتشان به یکدیگر بیش تر می شود و پیوندی مستحکم میان آنها به وجود می آید .

مهم ترین وظایف زن :

۱-۲-۴- حفظ کیان خانواده :

پیامبر (ص) فرمودند: « ما بُنِيَ فِي الْإِسْلَامِ بِنَاءُ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ وَ أَعَزُّ مِنَ التَّزْوِيجِ »
در اسلام هیچ بنایی محبوب تر از ازدواج (تشکیل خانواده) نیست.^(۳)

خانواده در اسلام به عنوان کانون اصلی و اولیه تربیت، رشد و تعالی انسان ، بسیار مورد تأکید و توجه قرار دارد، زن به عنوان همسر و مادر، رکن اصلی خانواده را تشکیل

^۱ - سوره روم ، آیه ۲۱

^۲ - علی رضا موسوی مدنی ، همان ، صص ۴۴ تا ۴۷

^۳ - حسین نوری الطبرسی ، مستدرک الوسائل ، ج ۲ ، ص ۵۳۱